

Gulyás Kristóf

A Moson vármegyei katolikus expanzió sajátosságai és hatásai (1659–1713)¹

„A XVII. század elején a katolikus egyház szervezete soha nem látott mélypontra jutott. [...] A várható széthullás helyett azonban a következő évtizedekben egy ezzel éppen ellentétes folyamat ment végbe [...]” – írja Fazekas István 2014-ben megjelentetett, a győri püspökség újkori történetét több szempontból vizsgáló tanulmánykötetében.² Tanulmányomban egy, a fentnevezett püspökség alá tartozó vármegyét, Mosont mutatom be, valamint a vármegye területén 1659 és 1713 között kibontakozott katolikus expanziót.³ Az általam vizsgált katolikus expanziós hullám nem az első volt, mely Moson vármegyét érintette. Az első hullám 1635 és 1647 között zajlott, melynek élén Pálffy Katalin, Forgách Zsigmond nádor (élt: 1559–1621, nádor: 1618–1621) özvegye állt, aki számos településen elfoglaltatta a protestáns templomokat. A magyarországi protestantizmus erejét és érdekérvényesítő képességét mutatja, hogy az elvett templomok közül 11 visszakerült a protestáns felekezetekhez.⁴

Az általam elemzett források alapján úgy vélem 1659 után meginduló katolikus expanziós folyamat sokkal nagyobb erejű és hatású volt, mint a Pálffy Katalint által indított.⁵

¹ E tanulmány a XXXV. OTDK Humán Tagozat Kora újkori magyar és egyetemes történelem szekciójában 2021. április 15-én bemutatott dolgozat (Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, témavezető: Medgyesy S. Norbert) rövidített változata.

² FAZEKAS István: *Falusi közösségek hitválogatása*. 187. In: FAZEKAS István: *A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon*. Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2014. 187–195. (továbbiakban: FAZEKAS 2014/1.)

³ A kérdéses vallási-, politikai-és társadalomtörténeti folyamatokat, melyeket e tanulmányomban bemutatni szándékozom számos fogalommal jelölték már – az általam is használt katolikus expanzió mellett ellenreformációként, rekatolizációként, katolikus megújulásként egyaránt hivatkoztak rá. Magam részéről két okból döntöttem a katolikus expanzió fogalom mellett – egyrészt annak semleges volta miatt, másodsorban jobban kifejezi a jelenséget kísérő módszerek természetét és társadalomtörténeti hatásának mivoltát, mint a katolikus megújulás fogalom. A fogalommagyarázattal kapcsolatban lásd: ADRIÁNYI Gábor: *Gegenreformation oder Katolische Erneuerung? Der Katolische Reformweg in Ungarn im 17. Jahrhundert*. 51–52. In: Baier, Helmut (szerk.): *Konfessionalisierung vom 16–19. Jahrhundert. Kirche und Traditionspflege. Referate des 5. Internationale Kirchenarchivtags, Budapest, 1987*. Verlag Degener & Co., Neustadt an der Aisch 1989. 51–52.; TUSOR Péter: *Felekezetszerveződés a kora újkorban*. Vigilia (2008) 1 12–18. (továbbiakban: TUSOR 2008)

⁴ A visszaadandó templomok felsorolását lásd: 1647. évi VI. törvénycikk 15. § (magyarra fordított szövege megtekinthető:

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=64700006.TV&targetdate=&printTitle=1647.+%C3%A9vi+VI.+t%C3%B6rv%C3%A9ny+cikk&referer=1000ev> (utolsó megtekintés: 2021.01.06.), valamint PAYR Sándor: *A dunántúli evangélikus egyházkerület története I*. Székely és Társa könyvnyomda, Sopron, 1924. (továbbiakban: PAYR 1924) 550–551. és 553–556.

⁵ A felhasznált források közül ki kell emelnem öt *Canonica Visitatio*-t: Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. (továbbiakban: GYEL) *Visitatio Canonica* 6. kötet (1659. év, Mosoni főesperesség) (továbbiakban: CV Moson 1659); GYEL *Visitatio Canonica* 8. kötet (1663. év, Mosoni, soproni és locsmándi főesperesség) (továbbiakban: CV Moson 1663); GYEL *Visitatio Canonica* 12. kötet (1680. év, Mosoni főesperesség) (továbbiakban: CV Moson 1680); GYEL *Visitatio Canonica* 14. kötet (1696. év, Mosoni

A katolikus expanzió irányítói saját meggyőződésük alapján formálták át a vármegye vallási összetételét; a felekezeti tekintetben összetett Moson vármegyét egy uniformizált, döntő katolikus többséggel rendelkező vármegyévé formálták át. Mégis, összetett korszakról kell beszélnünk; elsősorban amiatt mert az expanziós törekvések nem zajlottak állandó intenzitással: Esterházy Pál fegyveres térítő tevékenysége éppúgy részét képezi, mint a Habsburg I. Lipót (élt: 1640–1705, magyar királyként uralkodott: 1655–1705) nevéhez köthető nyílt abszolútizmus kora (1670–1681). Szintén nehezíti az események megértését az olyan történeti változások, mint a visszafoglaló háborúk (1683–1699) és a Rákóczi-szabadságharc vármegyére gyakorolt hatása.⁶ Tanulmányomban bemutatom a folyamat társadalom-és jogtörténeti tényezőit, továbbá az értelmezési lehetőségeket.

A kérdéses Nyugat-magyarországi vármegye elhelyezkedésével és történetével kapcsolatban figyelembe vegyük négy város: Bécs és Győr kiemelkedő, valamint Pozsony és Sopron korlátozott, de mégis meghatározó hatását annak történetére.

Bécs hatása a 16. században erősödött meg Moson vármegyében. Az 1526-os mohácsi csatavesztés és annak következményei (kettős királyválasztás 1526-ban, majd az Medium Regni elfoglalása az 1540-es években) miatt a megye a Habsburg-uralkodók oldalára került, így de facto hátországi területté és a bécsi térség vonzáskörzetének részévé vált. Luther Márton tanai nyugatról gyűrűztek be a megyei lakosság (főként a német lakosainak) körébe. Szinté meg kell említeni, hogy Habsburg Mária királyné (élt: 1505–1558), Jagelló II. Lajos (élt: 1506–1526, uralkodott: 1516–1526) özvegye révén a Habsburg-dinasztia 1549-ben megszerezte az óvári uradalmat, melyet utána Bécsből irányítottak.⁷

Vizsgált témánk szempontjából Győr elsősorban felekezeti és egyházkormányzati szerepe miatt volt fontos. A győri püspökség egyike a 10 ősi, Szent István által alapított püspökségnek. Moson vármegye területének döntő többsége (a Szigetköz néhány települését leszámítva, melyek Esztergomhoz tartoztak 1993-ig) története folyamán végig a győri püspökség egyházi irányítása alatt állt. Ennek a ténynek a korszakban több hatása is volt;

főesperesség) (továbbiakban: CV Moson 1696); valamint GYEL Visitatio Canonica 21. kötet (1713. év, Mosoni főesperesség) (továbbiakban: CV Moson 1713), melyek kijelölték vizsgálódásaim határidejét.

⁶ THULLNER István: *Mosony vármegye helytörténeti olvasókönyv (kismonográfia)*. Győr-Moson-Sopron Megyei Pedagógiai Intézet, Győr-Mosonmagyaróvár, 1993, 146. (továbbiakban: THULLNER 1993), valamint vö.: a 3. táblázat népesedési adatait. Minden megpróbáltatás ellenére a vármegyei lakosság létszáma közel 23680 főről közel 30327 főre emelkedett.

⁷ Lásd: OLÁH Miklós: *Hungária*. Neumann Kht., Budapest, 2003, Nyolcadik fejezet. <https://mek.oszk.hu/06000/06072/html/gmolah0003.html> Utolsó megtekintés: 2020.01.05., valamint THULLNER István: *Mohácstól a Rákóczi szabadságharc végéig*. 88–89. In: Böröndi Lajos (szerk.): *Mosonmagyaróvár*. Mosonvármegye Lap-és Könyvkiadó, Feketeerdő, 2018, 86–116.

egyrészt a vármegyei lakosság is támasza tudott lenni a püspökségnek (elsősorban a vármegyei származású horvát papság révén),⁸ másrészt a vizsgált időszak győri püspökei aktívan részt vettek a katolikus expanzió végrehajtásában.⁹ Ki kell emelni a győri jezsuiták magyaróvári térítő tevékenységét is.¹⁰

Buda 1541-es eleste után Pozsony lett az ország fővárosa (noha a fontosabb döntések természetesen Bécsben születtek meg), és az is maradt 1848-ig.¹¹ Alkalmanként a mosoni megyegyűlés is Pozsonyban ülésezett (többek között 1683-ban).¹² A megye jogi kérdésekben rendszeresen a városban ülésező országgyűléshez nyújtott be keresetet,¹³ valamint ki kell emelni, hogy Pozsony 1681 után artikuláris hely lett, mely lehetőséget nyújtott a mosoni protestánsoknak, hogy esetlegesen ott gyakorolják vallásukat. Hasonló szerepet töltött be Sopron városa is.¹⁴

A vármegye felekezeti összetételének változása (1659–1713)

Amennyiben rátekintünk az egyes felekezetekhez tartozó gyülekezetek számának alakulását szemléltető táblázatra (1. táblázat) pontosan kirajzolódik a vizsgált folyamat vármegyére gyakorolt mélyreható hatása. Miközben a vármegyei katolikus közösségek száma 27-ről 41-re nőtt, a protestáns gyülekezetek száma jelentősen esett.

A felekezeti adatok alapján a következő megállapításokat tehetjük: az evangélikus és a katolikus vallás az 1659-es vizitáció alapján egyensúlyt képeztek, mely Esterházy Pál 1661-es beavatkozását követően bomlott meg.¹⁵ A katolikus vallás súlya figyelemreméltó módon erősödött meg 1713-ra: a vármegyei településeinek 95%-ban volt jelen a katolikusság 10%-ot

⁸ HALLER János: *Moson vármegye történelmi földrajza (1941)*. Mosoni Polgári Kör, Mosonmagyaróvári Múzeumbarátok egylete, Mosonmagyaróvári Múzeum Alapítvány, Mosonmagyaróvár, 1998, 82. (továbbiakban: HALLER 1998)

⁹ vö.: a Konfesszionalizáció c. résszel

¹⁰ Részletesen lásd: KÁDÁR Zsófia: *A rekatolizáció ismeretlen munkatársai. Tercia probáció jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században*. In: Arató György – Nemes Gábor – Vajk Ádám (szerk.): *Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára*. Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2016, különös tekintettel: 448.

¹¹ PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században (Második kiadás)*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2016, 134–135.

¹² THULLNER 1993, 31. ill. 144.

¹³ HORVÁTH Gergely Krisztián: *Bécs vonzásában. Az agrárpiaicosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében*. Balassi Kiadó, Budapest, 2013, 266–284. Pozsony és Magyaróvár kapcsolataival lásd továbbá: H. NÉMETH István: *Pozsony centrális szerepköreinek hatásai és jellegzetességei a magyarországi városhálózatban*. In: *Történelmi Szemle* (2018), 60, 171–190. Különös tekintettel: 171–174.

¹⁴ Lásd: PAYR 1924, 555. és CV Moson 1680, 49–51.

¹⁵ Részletesen lásd: FAZEKAS István: *Adalékok a fraknói grófság és a kismartoni uradalom rekatolizációjához*. In: FAZEKAS István: *A reform útján*. 196–215. Különös tekintettel: 205–215. (Továbbiakban: FAZEKAS 2014/2).

meghaladó számban. Az evangélikus vallás jelentős mértékben veszített pozícióiból, a vármegye településein való jelenléte 61%-ról 42%-ra csökkent közel 40 év alatt.

	Az adott felekezet által lakott					
1. táblázat. Felekezet béli változások.¹⁶	Mezővárosok száma		Falvak száma	Összes település száma	Összesen összeírt települések	Települések / Összes adatolható település aránya
Katolikus lakosok által lakott	1659	8	19	27	42	27/42
	1663	10	20	30	37	30/37
	1680	13	24	37	40	37/40
	1696	13	29	42	43	42/43
	1713	14	27	41	43	41/43
Evangélikus lakosok által lakott	1659	6	20	26	42	26/42
	1663	7	13	20	37	20/37
	1680	7	13	20	40	20/40
	1696	4	13	17	43	17/43
	1713	6	12	18	43	18/43
Református lakosok által lakott	1659	3	4	7	42	7/42
	1663	2	1	3	37	3/37
	1680	3	Ø	3	40	3/40
	1696	1	Ø	1	43	1/43
	1713	2	Ø	2	43	2/43

A református vallás különösképpen megszenvedte a korszakot: 1713-ra mindössze két településen, Magyaróváron és Halászipban éltek jelentősebb számban.¹⁷ Ennél is nagyobb különbséget kapunk, ha csak az olyan településeket vesszük figyelembe, ahol az egyes

¹⁶ Készítette a tanulmány szerzője a Mosonban 1659 és 1713 között készített vizitációk (CV Moson 1659, CV Moson 1663, CV Moson 1680, CV Moson 1696 és CV Moson 1713) alapján 2020-ban. Az adatok részletes elemzése előtt egy rövid magyarázatot fűznék. „Az adott felekezet által lakott” címző alatt nem kizárólagosságot értek, hanem jelenlétet, legyen bármennyire minimális az. A számadatokkal is rendelkező vizitációk esetében abban az esetben számoltam egy-egy településsel, amennyiben a lakosság legalább 10%-a egy adott felekezethez tartozott.

¹⁷ Magyaróvár kapcsán lásd: CV Moson 1713, 93–97. Halászipal kapcsolatban lásd: CV Moson 1713, 12–13.

felekezetek tagjainak létszáma eléri a 25%-ot (lásd: 2. táblázat): az evangélikusok létszáma ezt a határt mindössze 14 településen haladta meg; számbeli többséget mindössze 6 településen, Németjárfalun, Gáloson, Pusztasomorján, Miklóshalmán, Zurányban és Hegyeshalomban alkottak.¹⁸ A református többségű Halászival együttvéve ez mindössze 7 település, a vármegyében összeírt települések 16%-a.

2. Táblázat Települések, melyeken egyes felekezetek aránya 25% feletti 1713- ban ¹⁹	Az adott felekezet által lakott				
	Mezővárosok száma	Falvak száma	Összes település száma	Összeírt települések	Összes település / Összeírt települések aránya
Katolikus	13	28	41	43	41/43
Evangélikus	4	10	14	43	14/43
Református	1	Ø	Ø	43	1/43

Ezek az adatok akkor válnak különösen érdekessé, hogyha összevetjük őket későbbi, 17–18. századi statisztikusok adataival. Munkám során Nagy Lajos 1828-ban kiadott *Notatae politico-geographico-statisticae incltyi Regni Hungariae...* c. munkáját vettem alapul. Nagy összeírása szerint az evangélikus vallás követőinek száma ugyanazon 10 településen belül van 10% fölött, mely településeken 1713-ban 25% fölött voltak. Többséget mindössze 5 településen alkotnak, melyek (Pusztasomorja kivételével, mely katolikus faluvá lett) megegyeznek az 1713-ban összeírt evangélikus többségű falvakkal.²⁰ Kiugró többséget azonban csak egy településen, Gáloson;²¹ a többi település esetében a katolikus-evangélikus számarány az 50–50%-ot közelíti. A vármegye összlakosságához képest a protestáns vallásúak létszáma 10,71%-ot tett ki; ez az 1713-as közel 20%-os arányukhoz képest 10%-kal kevesebb.²² Mindebből arra következtetek, hogy 1713-at követően a vármegyei vallási

¹⁸ Lásd: CV Moson 1713, 18–20. (Németjárfalu), 60–62. (Gálos), 78–79. (Pusztasomorja), 89–91. (Miklóshalma), 91–93. (Zurány), és 87–89. (Hegyeshalom). A települések nevénél a magyar névalakot használtam. A névazonosítást a LELKES György: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Argomentum, Budapest, 2011. segítségével végeztem el.

¹⁹ Készítette a tanulmány szerzője a Mosonban 1659 és 1713 között készített vizitációk (CV Moson 1659, CV Moson 1663, CV Moson 1680, CV Moson 1696 és CV Moson 1713) alapján 2020-ban.

²⁰ Adatokért lásd: Lucovicus NAGY: *Notatae politico-geographico-statisticae incltyi Regni Hungariae, Partiumque eidem adnexarum, Tomus Primus*. Budae Procurae Typis Annae Landerer 1828, 201–205. (továbbiakban: NAGY 1828).

²¹ Ludovicus NAGY 1828, 202.

²² Vö.: 3. táblázat adatait.

viszonyok (melyik településen milyen vallás követői élnek) megmerevedtek; a települések belső felekezeti arányai azonban a katolikusok javára módosultak.

3. táblázat Lakosságszám változása²³	Katolikus	Evangélikus	Református	Összesen
1696	~18064	~4931	~685	~23680
1713	~23904	~5854	~569	~30327
1828 (Nagy L.)	54157	6783	Ø	63307

Etnikumok és felekezetek

Moson vármegye etnikai arculatát a 16. század végétől három etnikum, a magyar, a német és a horvát alakította. (A népesség etnikai összetételét, valamint annak változását lásd a 4. táblázatban összefoglalva). Ez sok szempontból meghatározta a vármegye felekezeti összetételét is. Itt elsősorban a horvátok katolikus hithez való ragaszkodását, valamint a református vallás magyar jellegét értem.²⁴ A német etnikum vallásossága is az országos sémákat követte, ugyanis evangélikusok és katolikusok voltak.²⁵ A vármegyei lakosság többségét a német evangélikusok alkották, emiatt ők kerültek az áttérítési törekvések középpontjában is. Esterházy Pál a vármegyei német anyanyelvű jobbágyságtól rezerválist csikart ki;²⁶ ezenkívül számos templomfoglalás is sújtotta őket az 1670-es években (Gálos, Németjárfalu, Zurány, Miklóshalma).²⁷

A 4. táblázat adataiból látható, hogy a korszak a katolikus vallás előretörése mellett, a németiség expanzióját is hozta. 1713-ra az etnikai adatokkal is rendelkező összeírt települések 70%-át lakta német lakosság. Ez nem tűnik jelentős erősödésnek (mindössze három

²³ Készítette a szerző 2020-ban. Adatok forrása: CV Moson 1696 és CV Moson 1713 és Nagy 1828. 201–205. Ludovicus Nagy adatsoránál hiányzik a helyi zsidóság létszáma, ami 2367 fő volt.

²⁴ Horvátok történetével kapcsolatban lásd: HALLER 1993, 81–82., és FAZEKAS István: *A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között*. In: Fazekas István: *A reform útján*. Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2014, 69–115., különös tekintettel: 73–74.; valamint általánosságban: ÁCS Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1987, 112–114.

²⁵ A helyi németiség vallásával kapcsolatban lásd: HALLER 80. ill. 122–123., THULLNER 1993, 247–270.

²⁶ FAZEKAS 2014/2, 210–211.

²⁷ CV Moson 1680, 5. (Lébény), 13. (Halászi) ill. CV Moson 1713, 18–19. (Németjárfalu), 60. (Gálos), 89 (Miklóshalma) és 91. (Zurány).

településsel több, mint 1659-ben). Összehasonlítva a magyarság és a horvátok által lakott települések számának változásával, ezt mégis jelentékeny növekedésnek tekinthetjük. A magyarság lakta települések aránya 34%-ról 17%-ra, míg a horvátok által lakottaké 44%-ról 25%-ra csökkent. Ebből, valamint a vegyes etnikumú települések csökkenéséből az következik, hogy a csak német etnikum által lakott települések száma jelentősen megemelkedett. Ez jelenség elsősorban a vármegyei református gyülekezetekre volt komoly hatással: a felekezetet alkotó magyarság vármegyei létszámvesztése (kiegészülve az expanzív jellegű térítéssel) súlyos terhet jelentett számukra.

4. táblázat. Etnikai változások ²⁸	Az adott etnikum által lakott				Összeírt települések, melyek rendelkeznek etnikai adatokkal	Települések / Összes adatolható település aránya
	Mezővárosok száma		Falvak száma	Összes település száma		
Németség	1659	9	15	24	38	24/38
	1663	7	14	21	28	21/28
	1680	9	12	21	28	21/28
	1696	10	16	26	41	26/41
	1713	11	16	27	39	27/39
Magyarság	1659	4	9	13	38	13/38
	1663	4	3	7	28	7/28
	1680	2	3	5	28	5/28
	1696	2	9	11	41	11/41
	1713	4	3	7	39	7/39
Horvátság	1659	5	12	17	38	17/38

²⁸ Készítette a dolgozat szerzője a Mosonban 1659 és 1713 között készített vizitációk (CV Moson 1659, CV Moson 1663, CV Moson 1680, CV Moson 1696 és CV Moson 1713) alapján 2020-ban. „Az adott etnikum által lakott” címszó alatt nem kizárólagosságot értek, hanem jelenlétet, legyen bármennyire minimális az. Az „összeírt települések melyek rendelkeznek etnikai adatokkal” oszlopot a vizitációban szereplő adatokra értem. Az adatsorok megalkotásánál szigorúan a források szövegére hagytam, sejtésekre és valószínűségekre nem, ezért is vannak különbségek egyes arányszámoknál.

	1663	3	6	9	28	9/28
	1680	2	6	8	28	8/28
	1696	3	8	11	41	11/41
	1713	2	8	10	39	10/39

Érdekes kettősséget mutat a magyarság a horvátság arányainak változása egyes településtípusokon. Míg a magyarság megtartotta mezővárosokban lévő pozícióit, a horvátság jelenléte jelentősen csökkent; ellenben a falvakban a magyarság szorult vissza, míg a horvátság nagyobb mértékben maradt jelen. Ennek okai részben az 1659-ben összeírt mezővárosi horvátság kisebbségi létében (például Rajka, Nyulas és Lébény esetében),²⁹ valamint a vizitációk hiányosságaiban (Oroszvár esete) keresendők.³⁰ A vegyes etnikumú települések számának csökkenése (lásd: 5. táblázat) a népesség etnikai szempontú tömbösödésére utal. Térképre vetítve a népességi adatokat azt tapasztalhatjuk, hogy a horvát lakosság a vármegye észak-keleti, míg a magyarság a déli határára szorult. Magyar etnikai tömböt csak a Szigetközben és Lébény környékén találunk.³¹

5. táblázat. Vegyes etnikumú települések a vármegyében³²			
Év	Falu	Mezőváros	Összesen
1659	7	6	13
1663	4	4	8
1680	3	3	6
1696	4	4	8
1713	2	4	6

²⁹ Rajka esetében lásd: CV Moson 1659, 7–11., CV Moson 1663, 11–13., CV Moson 1680, 21–23., CV Moson 1696, 55–59., CV Moson 1713, 16–18. Nyulas esetében lásd: CV Moson 1659, 38–40., CV Moson 1663, 28–30., CV Moson 1680, 87–89., CV Moson 1696, 97–102., CV Moson 1713, 52–55. Lébény esetében lásd: CV Moson 1659, 71–72., CV Moson 1663, 1–3, CV Moson 1680, 5–6., CV Moson 1696, 120–123., CV Moson 1713, 1–3.

³⁰ Lásd: CV Moson 1659, 13–15., CV Moson 1663, 15–16., CV Moson 1680, 27–29., CV Moson 1696, 48–52., valamint CV Moson 1713, 22–26.

³¹ Vö.: HALLER 1998., 78–79.

³² Készítette a dolgozat szerzője a Mosonban 1659 és 1713 között készített vizitációk (CV1659 Moson, CV1663 Moson, CV1680 Moson, CV1696 Moson és CV1713 Moson) alapján 2020-ban.

Jogi kényszerítő szabályok

A katolikus expanzió folyamatát vizsgálva feltétlenül figyelembe kellett vennem azokat a jogi szabályozásokat is, melyek hatással voltak rá. Ezeket a szabályozásokat két csoportba, globálisba (országos hatáskörű) és lokálisba (vármegyei hatáskörű) osztottam.

A globális jogszabályok közé tartozott két, az 1681-es soproni országgyűlésen hozott törvény. Az első (1681/XXV. tv.) rögzítette a földesurak kegyúri joghatóságát az általuk birtokolt településeken,³³ míg a másik (1681/XXVI. tv.) a protestáns templomok építését és a szabad vallásgyakorlatot az ún. artikuláris helyekre korlátozta. Noha az általános gyakorlat az volt, hogy vármegyéenként két artikuláris helyet jelöltek ki, Moson vármegye esetében erre nem került sor.³⁴ Ezt a rendelkezést tovább szigorította az uralkodó által kiadott, a törvényeket értelmező rendelet, az 1691-ben kiadott *Explanatio Leopoldina*. Ebben (számos egyéb korlátozó intézkedés mellett) a nyilvános protestáns vallásgyakorlatot az uralkodó az artikuláris helyekre korlátozta.³⁵

A fentiekhez képest is drasztikusnak volt mondható az a vármegyei határozat, melyet 1682. szeptember 30-án hozott meg a vármegye. A gróf Szapáry Péter alispán vezette közgyűlés kitiltotta a vármegye területéről a protestáns lelkipásztorokat, ami súlyos hatással volt a helyi közösségek életére.³⁶ Noha a vármegye több hasonló intézkedést nem hozott, véleményem szerint részükről erre nem is volt szükség; a rendelkezés végképp ellehetetlenítette a vármegyei evangélikus és református vallásgyakorlatot. A magukra maradó evangélikus hívek csak 1786 után kaptak lehetőséget, hogy egyházközségeiket

³³ A törvény magyarra fordított szövegét lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=68100026.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D22> (utolsó megtekintés: 2020.12.31.)

³⁴ A törvény magyarra fordított szövegét lásd: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=68100026.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D22> (utolsó megtekintés: 2020.12.31.)

³⁵ Lásd: IFJ. KICSÍ Sándor: *Explanatio Leopoldina*. In: DIÓS István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. Szent István Társulat, Budapest, 1993-2010. <http://lexikon.katolikus.hu/E/Explanatio%20Leopoldina.html> (utolsó megtekintés: 2020.12.31.)

³⁶ A határozat szerint a protestáns prédikátorok kiutasíttatnak a vármegye területéről („[...] Augustanae et Helvethicae Confessionis Predicantes introducere et ad latus sunt ad hereticam Religionis ad libere contra intentione et expellam suae Comitatus.”) Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megyei Győri Levéltára, Mosonmagyaróvári fióklevéltára (továbbiakban GYMSMGYL) IV.A.502.a/1 Nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek 1668–1692. (Továbbiakban: IV.A.502.a/1 NKJ) 1682. évi szeptember 30-i ülés 56. számú napirendi pont.

ujjászervezzék. Reformátusok akkor már nem éltek a vármegye területén, vagy ha éltek is, számuk olyannyira elenyésző volt, hogy nem szerveződtek egyházközségbe.³⁷

Mágnások és köznemesség

Ha röviden meg kellene fogalmazni a Moson vármegyei birtokszerkezet átalakulását, akkor a legpontosabb szó, mit használhatok, a birtokcentralizáció; e folyamatot az alábbi diagramok szemléltetik (1. és 2. diagramok).³⁸ A vizsgált korszak kezdetén a vármegye legnagyobb birtokosa Draskovich Miklós, Esterházy Pál és Zichy István voltak. Kisebb birtokokkal rendelkezett még a vármegyében a katolikus Forgách Ádám országbíró (2 település),³⁹ Liszthy János (3 település),⁴⁰ a Harrach család, a Heiligenkreuz-i ciszterci apátság, valamint 1663-tól a jezsuita rend is.

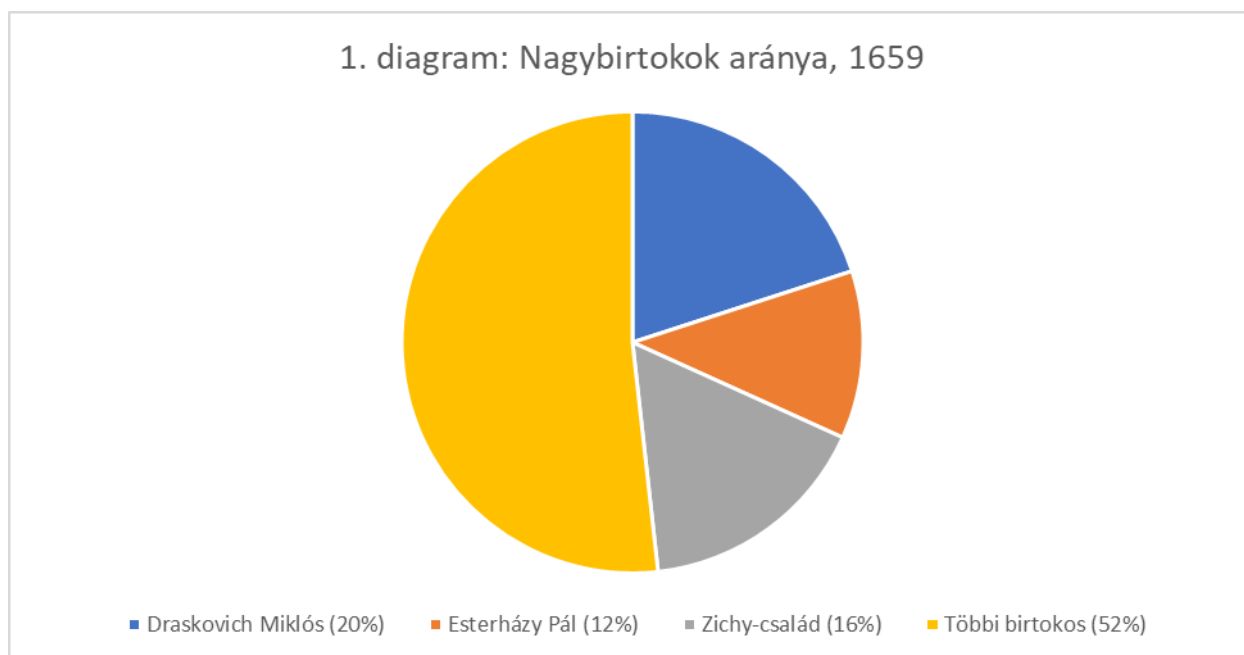
Jól látható, hogy míg 1659-ben a vármegye három legnagyobb területtel rendelkező birtokosa (Draskovich Miklós, aki zálogbirtokként bírta az óvári uradalmat, Esterházy Pál és a Zichy-család) az összeírt településeknek „csak” a 48%-át birtokolták (ami így is tekintélyes szám), addig ez az arány 1713-ra 68%-ra nőtt.

³⁷ Lásd: Moson-győri ev. egyházmegye, Mosoni ev. egyházmegye és Moson-pozsonyi ev. egyházmegye szócikkeket. In: ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. kiadás. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1977, 414-415.

³⁸ A birtokviszonyokat csak és kizárólag a vizitációkban összeírt településekre vonatkoztattam. Egyszer sem szerepelt vizitációkban: Kőbánya, Lucsony és Sásóny települések, ezeket nem számoltam egyik esetben sem. 1713-ban nem vizitálták továbbá: Arak, Feketeerdő, Pátfalu és Barátfalu településeket. Utóbbi négyet számba vettem a birtokviszonyok elemzésénél, mert hovatartozásukkal kapcsolatban nem merült fel kérdés. A három település vármegyei adóösszeírását lásd továbbá: GYMSMGYL IV.A.505.a/7 Moson vármegye adószedőjének iratai, országos összeírások 1594–1848. 1713-as összeírás, 1–8. (Sásóny), 399. (Lucsony) és 17–19. (Kőbánya).

³⁹ életével kapcsolatban részletesen lásd: KIMLEI Péter: Forgách Ádám. In: KIMLEI Péter – TUBA László (szerk.): *Moson Megyei Életrajzi Lexikon* (internetes verzió). Lásd: <http://www.hgkmozar.hu/mmel/?o=szc&c=k148> (utolsó megtekintés: 2021.01.09).

⁴⁰ J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: Az Esterházy család birtokpolitikája, különös tekintettel Esterházy Pálra. In: Ács Zoltán (szerk.): *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és művészet határvidékén*. reciti, Budapest, 2015. 67–88. Különös tekintettel: 78. (továbbiakban: Ács Zoltán (szerk.): *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás*).

1. diagram: Nagybirtokok aránya, 1659.⁴¹

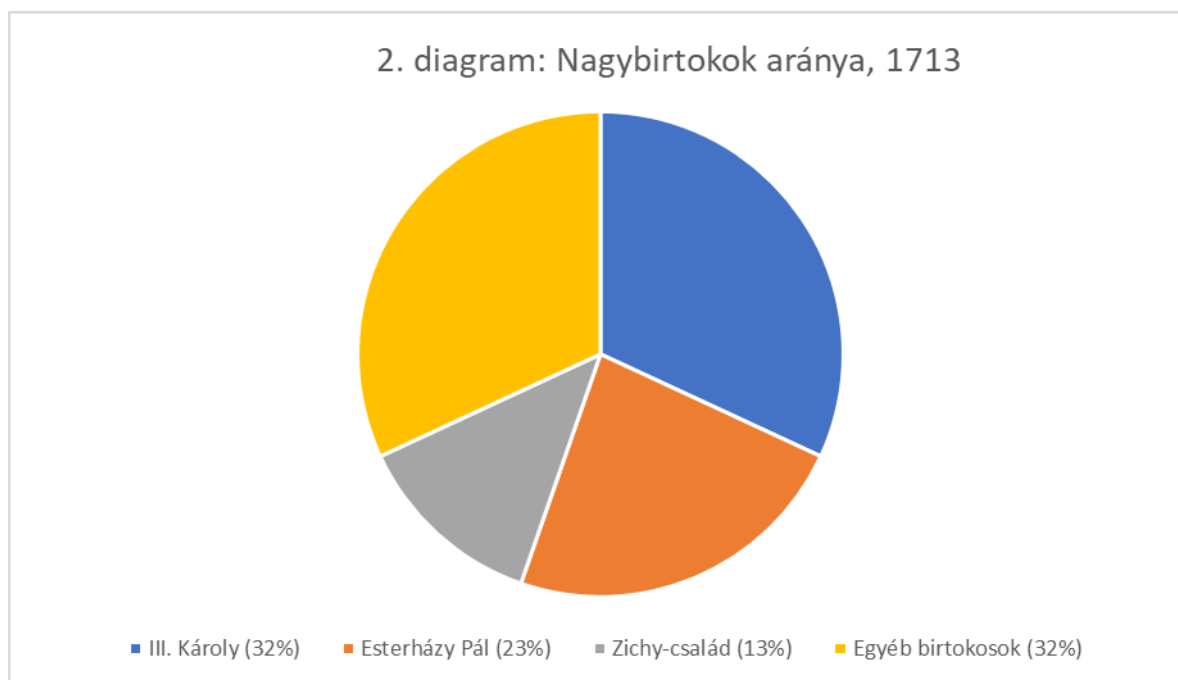
A mennyiségi változást minőségi változás is kísérte, ugyanis csökkent a zálogbirtokok aránya. E szempontból külön ki kell emelni az óvári uradalom (mely még 1637-ben került zálogbirtokként a Draskovich-család birtokába) I. Lipót általi 1671-es visszaváltását,⁴² valamint a megosztott birtokosságú települések csökkenését is.⁴³ A három legnagyobb birtokos elkötelezett híve volt a katolikus vallásnak, annak terjesztésének – ez utóbbit I. Lipót és Esterházy Pál is személyes felelősségének érezte.⁴⁴

⁴¹ Készítette a szerző 2020-ban. Adatok forrása: CV Moson 1659.

⁴² BÉL Máttyás: *Az újabbkori Magyarország földrajzi – történelmi ismertetése. Moson vármegye*. Latinból fordította és az előszót írta: Mihály Ferenc. Mosonvármegye Lap és Könyvkiadó, Mosonmagyaróvár, 2013, 22. (továbbiakban: BÉL 2013.)

⁴³ Ez utóbbiak száma 5-ről 1-re (Gálosra) csökkent. Ezek a települések általában több birtokossal rendelkeztek, melyet a vizitátor (hely vagy idő hiányában) nem kívánt részletezni. CV Moson 1713.

⁴⁴ Esterházy Pál beadványairól és vallásról való véleményéről összefoglalóan lásd: FAZEKAS 2014/2, 204. I. Lipót és a Habsburg uralkodók vallásosságban és kegyességben való személyes példamutatásával kapcsolatban lásd: GUITMAN Barnabás: *Reges pii. A magyar királyok vallásossága a kora újkorban*. Szent István Társulat, Budapest, 2019, 18–19.

2. diagram: Nagybirtokok aránya, 1713.⁴⁵

A nagybirtokok ily mértékű térfoglalása természetesen kedvezett a vármegyén belüli katolikus expanciónak. Elsősorban amiatt, mert a Habsburg-, Esterházy- és Zichy-uradalmak oly nagy részét uralták a vármegye településeinek (mint említettem, 1713-ra már az összeírt települések kétharmadát), hogy egy, a birtokukon belül végrehajtott felekezeti térfoglalás az egész vármegye lakosságának összetételét erőteljesen befolyásolhatta.

A birtokviszonyok és a felekezeti hovatartozás kapcsolatának vizsgálata nemcsak a nagybirtokokon végbemenő katolikus térfoglalás összefüggésében mutat érdekes eredményeket. A kisebb birtokállománnyal rendelkező földbirtokosok, valamint az osztott birtokosságú települések esetén a protestáns lakosság jelentős mértékben maradt meg – ennek (az adott birtokos személyes jóindulatán kívül) gazdasági okai (elsősorban a szabad költözésű jobbágyság megtartása) voltak.⁴⁶

⁴⁵ Készítette a szerző 2020-ban. Adatok forrása: CV Moson 1713.

⁴⁶ Ez elsősorban abban az esetben volt igaz, amennyiben eredetileg is protestáns lakosság élt egy adott településen, mint a Forgách Ádám által birtokolt Rajkán. Két ellenpélda erre a Harrach grófok által birtokolt falvak (Újfalú és Pándorfalu), melyek horvát lakosaik miatt a vizsgált korszakban végig katolikus falvak voltak.

6. táblázat. A birtokszerkezet változása (1659–1713)⁴⁷					
Évszám	Birtokosok száma	Több mint 5 településsel rendelkező birtokosok száma	Az általuk birtokolt települések száma	Összeírt települések száma	Megosztott birtokosú települések
1659	16	3	20 és 1/2	42	4
1663	17	2	19 és 1/2	37	5
1680	13	3	29	40	2
1696	19	3	33	43	Ø
1713	11	3	32	43	1

Vizsgálat alá vontam a vármegyei kis-és középnemesség arányának változását, valamint valláspolitikai aktivitását is (az adatokat lásd lentebb a 7. számú táblázatban). Az első nemesi lajstrom alapján (1668) a vármegyében (a nagybirtokosokat is beleszámolva) 110 körüli a felnőtt férfinemesek száma, akik közül 59 volt armális nemes. Ez a szám egy, a levéltár munkatársai által 1691 előtti (általam 1687 előtti) időpontra datálható összeíráskor 197-re növekedett (az armális nemesek száma 57-re csökkent), majd 182-re csökkent (az armális nemesség lélekszáma ez esetben nem volt meghatározható).⁴⁸ A vármegyei nemesség létszáma a későbbiek során sem indult növekedésnek. Bél Mátyás szerint „kevesebb nemes tudunk említeni ebben a vármegyében, mint másutt”,⁴⁹ egy 1754-es nemesi összeírás alapján a vármegyei nemesi családok száma 39, a nemesség létszáma csupán 50 (!) fő.⁵⁰

A jelentős létszámú vármegyei nemesség hiánya szintén hátrányt jelentett a protestáns ügy számára, hiszen nem állt rendelkezésre egy olyan társadalmi csoport, amely minden

⁴⁷ Készítette a tanulmány szerzője a Mosonban 1659 és 1713 között készített vizitációk (CV Moson 1659, CV Moson 1663, CV Moson 1680, CV Moson 1696 és CV Moson 1713) alapján 2020-ban.

⁴⁸ A dátumok meghatározását a levéltár egykori munkatársai végezték el, számításukat az iratok első lapjaira írták fel. Úgy vélem, hogy az 1691 előtti összeírás 1687 előtt született, mert Esterházy Pálra, mint grófra hivatkozik. GYMSMGYL IV.A.502.c/1. Nemesi lajstromok 1668–1847. No. 3. és No. 4.

⁴⁹ BÉL 2013, 59–60.

⁵⁰ BÉL 2013, 72. A köznemesség kis létszámának okát nem lehet egyértelműen megállapítani. Bél Mátyás a nagybirtokok jelenlétére vezeti vissza, ami akadályozta a középbirtokos réteg felemelkedését. A nemesség csökkenő létszámát ezen kívül természetes okok (például egyes családok kihalása) is álltak. (Erre példa a magyaróvári piarista gimnázium számára 1736. évben kelt végrendeletében alapítványt tevő Zsidanits István is, ki utódok nélkül halt meg). A nemesség 18–19. századi alakulásával kapcsolatban továbbá lásd: DOMINKOVITS Péter: *Latifundiumok és nemesi kisbirtokok. Moson megye nemessége a 18–19. század fordulóján*. In: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter: *Mágnások, birtokosok, címereslevelek*. Debrecen, 1995, 203–218. (rendi társadalom – polgári társadalom 9.)

tekintetben szabadon gyakorolhatta volna vallását és nyomást gyakorolhatott volna ez ügyben a vármegyére. Hasonló, nyomásgyakorlásra képes társadalmi réteg, a jelentős létszámú végvári népesség hiánya szintén hátrányt jelentett a protestáns lakosság számára. Ez elsősorban a vármegye hátországi helyzetéből következett.⁵¹ A források nemcsak a helyi nemesség alacsony létszámáról tudósítanak: a vármegyei nemesség a jelek szerint a vallási ügyek tekintetében vagy nem mutatott érdeklődést, vagy maga is a katolikus vallás támogatója volt. A fent említett 56. vármegyei határozat ellen mindössze egy nemes, Armpruszter János, volt alispán szólalt fel a közgyűlésen.⁵²

7. táblázat. A vármegyei nemesség számának változása⁵³	
A nemesi összeírás ideje	Az összeírt nemesek száma
1668	~110
1691 előtti összeírás	~197
1691 utáni összeírás	~182
1754	50

Társadalomtörténeti események és társadalomtörténeti folyamatok kettőssége

Vizsgálódásom során számomra fontos kérdés volt, hogy a katolikus expanziót hosszútávú társadalomtörténeti folyamatként vagy társadalomtörténeti eseményként kell-e kezelni. A társadalomtörténeti folyamat alatt hosszútávú, szerves fejlődést vagy átalakulást; társadalomtörténeti esemény alatt hirtelen bekövetkező, traumatikusnak tekinthető, az egyéni és csoportos identitást jelentősen befolyásoló jelenséget értek.⁵⁴

⁵¹ A végvári katonaság csak egy helyen, Magyaróváron alkotott helyőrséget. Legnagyobb létszámban Győr 1594-es elfoglalása után állomásoztak a vármegyében. A végvárrendszerrel kapcsolatos adatokat lásd: PÁLFFY Géza: *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. A győri vár töröktől való visszafoglalásának 400. évfordulójának emlékére.* Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltár, Győr, 1999. 214–220.

⁵² GYMSMGYL NKJ IV.A.502.a/1 1682. évi szeptember 30-i ülés 57. számú napirendi pont.

⁵³ Készítette a tanulmány szerzője, 2020. Az adatok a GYMSMGYL Mosonmagyaróvári fióklevéltárjában őrzött nemesi lajstromokban (1668, 1691 előtti, 1691 utáni) találhatók. GYMSMGYL IV.A.502.c/1. Nemesi lajstromok 1668–1847. No. 1. 3. és 4.

⁵⁴ Noha a fogalmat eddig alapvetően 20. századi társadalomtörténeti elemzések során használták, véleményem szerint alkalmazása a kora-újkorban is lehetséges. A fogalommal kapcsolatos elméleti kérdéseket lásd: Ö. KOVÁCS József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Korall, Budapest, 2012. 22-23.

Véleményem szerint a két fogalom önmagukban véve alkalmatlanok arra, hogy az általam kutatott időszakot és jelenséget tökéletesen leírassák. A nagybirtokosok, mint Esterházy Pál, az uralkodó nevében eljáró uradalmi adminisztrátorok, az egyházi személyek és gróf Zichy István, főispán beavatkozásai a helyi közösségek életébe; a soproni országgyűlésen meghozott 1681. évi XXVI. törvények és azok értelmezése, valamint a vármegye fentebb idézett 1682. évi határozata megítélésem szerint társadalomtörténeti eseményeknek tekinthetők, melyek célja az egyéni és csoportos identitás, valamint annak meghatározó elemeinek és tereinek átformálása volt. Ezek a társadalomtörténeti események 1696-ig lezajlottak.

A társadalomtörténeti adatok áttekintése során arra jutottam, hogy az 1696-ot követő társadalmi változások szerves fejlődés következtében végbemenő társadalomtörténeti folyamatoknak tekinthetők (pl.: a katolikusság arányának és létszámának növekedése, a német etnikum arányának növekedése), melyek továbbra is nagy hatással voltak az identitás formálására (pl.: új templomok építése, a piaristák megtelepedése Magyaróváron).⁵⁵ Ezek azonban csak következményei voltak annak, hogy a 17. század végére a helyi katolikus egyház és követői olyan pozícióba került, mely determinálta a társadalom és tér ilyen irányú fejlődését.

Konfesszionalizáció

A konfesszionalizáció (eredeti kifejezés: *Konfessionalisierung*, magyarra fordítva felekezetszerveződés) fogalmát Ernst Walter Zeeden (1916–2011) alkotta meg. Általános, az kora-újkori társadalom vizsgálati modelljévé két német történészprofesszor, Heinz Schilling és Wolfgang Reinhard dolgozta ki a 20. század második felében. Ők a felekezetszerveződést, mint a társadalmi szabályozás egy módszerét fogták fel, ezzel egy erősen etatista elméletet alkotva. A felekezetek megszerveződését, uniformizálódását a modern államfejlődés egy

⁵⁵ A gimnáziumi királyi alapítólevél szerint „[...] Zsidanics István [...] nem kevés lelki fájdalommal látta, hogy mind a városban, mind a várossal szomszédos falvakban sok ifjú él, akiknek tanulmányi vágyaik kielégítésére távolabbi iskolákba menni nincs lehetőségük, így iskola híján vagy tudatlanul nőnek fel, vagy pedig akatolikus iskolába kényszerülnek [...]”. Közli: Mihály Ferenc. In: MIHÁLY Ferenc – SZAKÁLY Ferenc – SZIRÁNYI Péter: *A 250 éves mosonmagyaróvári gimnázium története*. Hazafias Népfront Mosonmagyaróvári Bizottsága – Mosonmagyaróvári Múzeumbarátok Egylete, Mosonmagyaróvár, 1989, 13.

lépéseként fogták fel.⁵⁶ A modell német birodalmi területeken kívüli alkalmazhatósága azonban számos kérdést vetett fel: egyrészt annak etatista képe volt számos ponton összeegyeztethetetlen a közép–kelet–európai államok történetével, másrészt több vallástörténész dogmatikai alapokon támadta azt.⁵⁷

A felekezetek kutatásának és közös jellemzőinek vizsgálatához a nyugat-európai történetírás egy 10 kategóriás modellt állított fel.⁵⁸ Vizsgálódásaim során felmerült, hogy mennyiben alkalmazható, egyáltalán alkalmazható-e modell egy vármegye esetében? Első helyen le kell szögezmem, a források alapján nem lehet egyértelmű konfesszionizációs („állami” vagy „nemesi”) kategóriába besorolni a Moson vármegyei katolikus expanziót. Ennek több oka van, melyek közül csak néhányat emelnék ki:

1. A győri egyházmegye az eseményekben való fokozott részvétele (vizitációs tevékenység, templomfoglalásokban való részvétel, intézményi lefedettségének erősödése), szellemi megújulása elengedhetetlenek voltak a sikerhez (vallási szféra).
2. A magánföldesurak, mint mágnások, főnemesek irányították birtokaik katolizációját.
3. Emellett többen közülük – hivataluknál fogva – állami szereplőknek is tekinthetők. I. Lipót Magyarország királyaként volt az óvári uradalom birtokosa. Zichy István tárnokmester, 1681-től Moson vármegye főispánjának tisztségét is viselte.⁵⁹ Esterházy Pál 1681-től nádor, 1702-től haláláig szintén a vármegye főispánja volt.⁶⁰
4. Ez ugyanúgy igaz a folyamatban részt vevő főpapokra, Széchényi György győri és Kollonich Lipót kamarai elnökre, bécsújhelyi püspökökre is.
5. A vármegye (mely egyszerre volt a nemesség és az államhatalom helyi szerve) szintén részt vett a folyamatban.

⁵⁶ KÁRMÁN Gábor: A konfesszionizáció hasznáról és káráról: Egy paradigma margójára. In: Lukács Anikó (szerk.): Felekezeti társadalom – Felekezeti műveltség: A Hajnal István Kör 2011. évi győri konferenciájának kötete. Hajnal István Kör, Budapest, 2013. 27–40., különös tekintettel: 29–31. (továbbiakban: KÁRMÁN 2013.)

⁵⁷ UO.

⁵⁸ TUSOR 2008, 15–17. Részletesen megfogalmazva lásd: REINHARD, Wolfgang: *Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*. In: *Zeitschrift für Historische Forschung*. 1983, Vol. 10, No. 3, 257–277 különös tekintettel: 263–268. (továbbiakban: REINHARD 1983). Hasonló formában lásd: GUTMAN Barnabás: *Hitvallás és kínvallatás*. In: ÓZE Sándor – SZELKE László (szerk.): *Apokaliptika és posztmodernitás*. Szent Vince Kollégium, Piliscsaba, 2009, 108–132., különös tekintettel: 120–121.

⁵⁹ Lásd: ENZSÖL Imre: Zichy István In: KIMLEI Péter – TUBA László (szerk.): *Moson Megyei Életrajzi Lexikon* (internetes verzió). <http://www.hgkmovar.hu/mmel/?o=szc&c=k665#Ck665> (utolsó megtekintés: 2020.01.09.)

⁶⁰ Lásd: J. ÚJVÁRY 2015, 78.

Kutatásaim alapján a Moson vármegyei katolikus expanzió látszólag egyeztethető a konfesszionalizációs modell pontjaival. A folyamat irányítói, a földesurak és püspökök egyaránt meg voltak győződve a katolikus ügy igazságában. Az egyház részéről a hitelvek világos körülhatárolása ekkorra már megtörtént, azok számonkérése a vallás képviselőin megjelenítődik a vizitációs jegyzőkönyvek hasábjain is.⁶¹ A vizitátorok igyekeztek kiszűrni az alkalmatlanokat,⁶² az egyház pedig földesúri és vármegyei segítséggel sikeresen monopolizálták a vallás és oktatás intézményrendszerét. Erősödtek a különleges katolikus szertartások is: Magyaróváron már az 1659-es vizitáció szerint is működött laikus vallásos társulat; Esterházy Pál boldogasszonyi tevékenységének köszönhetően pedig már a vármegyén belül is volt olyan búcsújáró hely, melyre elzarándokolhatott a vármegyei lakosság (és ez nemcsak a katolikusokra volt jellemző!).⁶³

Az államhatalommal alkotott szimbiózis e vármegye esetében megkerülhetetlen. A helyi katolikus egyházat nemcsak az országos, hanem a helyi, vármegyei jogalkotás is szárnyai alá vette: protestáns istentiszteletet tartani nem lehetett, protestáns tiszteletes nem tartózkodhatott a vármegyében.

Ugyanakkor a konfesszionalizációs modell alkalmazhatósága számos ponton kétséges. Egyrészt, az intézkedések meghozói, végrehajtói egy komplex csoportot alkottak, melybe beletartoztak a helyi nagybirtokosok, főpapok, a vizitációkat elvégző középpapsághoz tartozó személyek és a vármegyei nemesség. Ezek folyamatban való részvétele sem egyenletes: egyes főurak megtűrték a protestánsokat (pl.: Forgách Ádám országbíró), míg Esterházy Pál katonai erővel lépett fel ellenük. Ezenkívül új fogalom, a *vármegyei konfesszionalizáció* megalkotására sem tennék kísérletet. Részben amiatt, mert a jelenleg rendelkezésre álló forrás erre nem ad lehetőséget, részben pedig annak további modellként való alkalmazhatóságával kapcsolatban súlyos kétségeim vannak. Moson vármegye esetében annyi, fentebb már részletezett jelenség együttes meglétére volt szükség, ami az ezirányú törekvéseket lehetetlenné tenné.

⁶¹ Erre utalnak például a „haereticus” és az „acatholicus” szavak használata.

⁶² Erre példa az 1659-es vizitációban szereplő magyaróvári katolikus tanító. Id.: CV Moson 1659, 60.

⁶³ Lásd: P. HORVÁTH Athanáz: *A boldogasszonyi kegyhely története*. Horváth Viktor könyvnyomdája, Neusiedl am See, 1926, 42. A laikus vallásos társulatokkal kapcsolatban lásd továbbá: TŰSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 267–297. A propaganda és a cenzúra, valamint a sajátos nyelvhasználat kérdéseivel kapcsolatban eddigi vizsgálódásaim nem mutatnak eredményt, e tekintetben további kutatások szükségesek.

Más kérdés, hogy a folyamat a modernizáció irányába mutat-e vagy sem.⁶⁴ Mitől tekinthető, pontosabban tekinthető-e kora-modern társadalomnak a Moson vármegyei? E tekintetben fontos meghatározni, hogy mit tekintünk modernnek. Amennyiben a modern vagy koramodern társadalmat úgy határozzuk meg, hogy az egy vezető réteg által, hatalmi eszközök segítségével uniformizált társadalom, úgy ez esetben tekinthetjük a többségében katolikus vármegyei társadalmat koramodernnek – más szempontból azonban nem. Etnikai tekintetben a vármegye továbbra is „színes” – az etnikumok azonban már tömbösödtek, valamint megkezdődött a németiség térhódítása.⁶⁵ Ezenkívül nem tartom tarthatónak azt a képet sem, hogy vármegye lakossága teljességgel ki volt szolgáltatva az uniformizációs kísérletnek. A helyi lakosság a maga korlátozott eszköztárával megkísérelte az ellenállást. Egyrészt a szabadköltözésű jobbágyok és a magyaróvári protestáns lakosság egy része elhagyta a vármegyét,⁶⁶ másrészt egyes települések protestánsai a közeli artikuláris helyeket látogatták vallásgyakorlati célból.⁶⁷ Ezenkívül, hála Fazekas István munkásságának, az Esterházy uradalom lakosságának ellenállásáról is számos információ áll rendelkezésünkre.⁶⁸ Noha az ellenállás ereje nem lehetett olyan erőteljes, mint a helyi protestáns lakosok ellen folytatott áttérítési módszerek, úgy vélem, hogy a katolikus forrásokban felvázolt siker tényét óvatosan kell kezelnünk. Számszerűleg a katolikus vallás ugyan megerősödött, de hosszú időnek kellett eltelnie, mire a helyi társadalom megfelelt azoknak a feltételeknek, amiket a vizitátorok támasztottak velük szemben.⁶⁹

Konklúzió

⁶⁴ Modernizációval kapcsolatos koncepciót lásd: REINHARD 1983, 268.

⁶⁵ A folyamat a 19. század végéig folytatódott. Major Pál vármegyéről írt monográfiájában a németek létszamaránya 63%, a katolikus lakossága 86%. MAJOR Pál: *Mosonymegye monographiája II. füzet*. Mosonymegye Közönsége, Magyaróvár, 1886, 31. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a vármegye 1884-ben kiegészítésre került néhány szigetközi, magyarok által lakott településsel (Darnó, Kiliti, Kisbodak, Lipót, Püski, Remete és Zseli), mely kedvezően befolyásolták a magyarság számarányát. lásd: MAJOR 1886, 1. 1884. évi VII. törvénycikk. A törvény megtekinthető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88400007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D32> (Utolsó megtekintés: 2021.01.05.)

⁶⁶ Magyaróváron kívül jó példa erre Gálos szabadköltözésű jobbágyainak esete, akiket Esterházy Pál sem tudott áttéríteni. 1702-ben Amádé Magdolnához, gróf Zichy István özvegyéhez íródott levelében arra kérte őt, hogy Gálosról elbocsájtandó jobbágyait ne fogadja szárnya alá, nehogy korábban katolikus hitre tért jobbágyai visszatérjenek eredeti vallásukhoz. E levél jól mutatja, hogy áttért jobbágyai tényleges hitével kapcsolatban még a nádor is szkeptikus volt. Lásd: KÜNSZTLERNÉ Virág Éva (szerk.): *Forrásaink a reformációról. Dokumentumok az MNL Országos Levéltárából*. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 112–113.

⁶⁷ Erre a jelenségre már Payr Sándor is felfigyelt. Lásd: PAYR 1924, 555. és CV Moson 1680, 49–51.

⁶⁸ FAZEKAS 2014/2, 211–215.

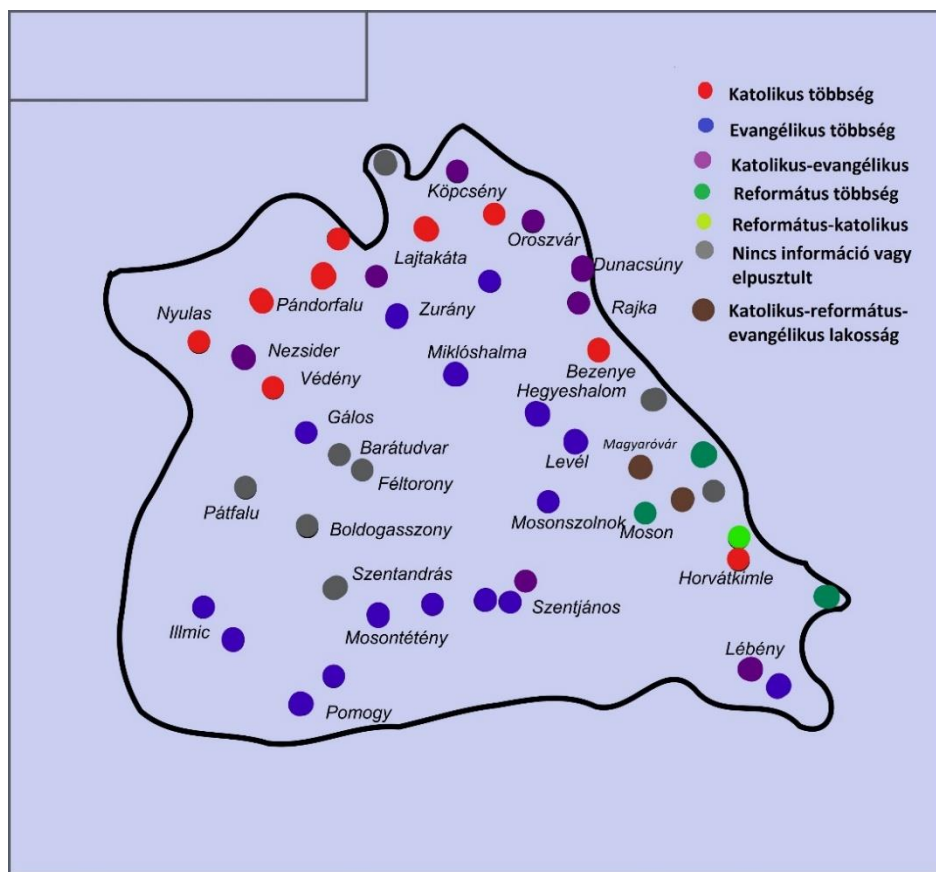
⁶⁹ FAZEKAS 2014/2, 213–215.

A fentiek fényében túlságosan egyszerű lenne következtetéseim ismertetésénél a katolikus expanzió sikerességének hangsúlyozására hagyatkozni, noha a folyamat ereje és hatása kétségtelen.

Moson vármegye esetében a katolikus egyház, az állam, a vármegyei nemesség és a helyi magánföldesurak szándékainak egybefonódásának és azok megvalósulásának lehetünk tanúi, melynek célja a társadalom átformálása volt.

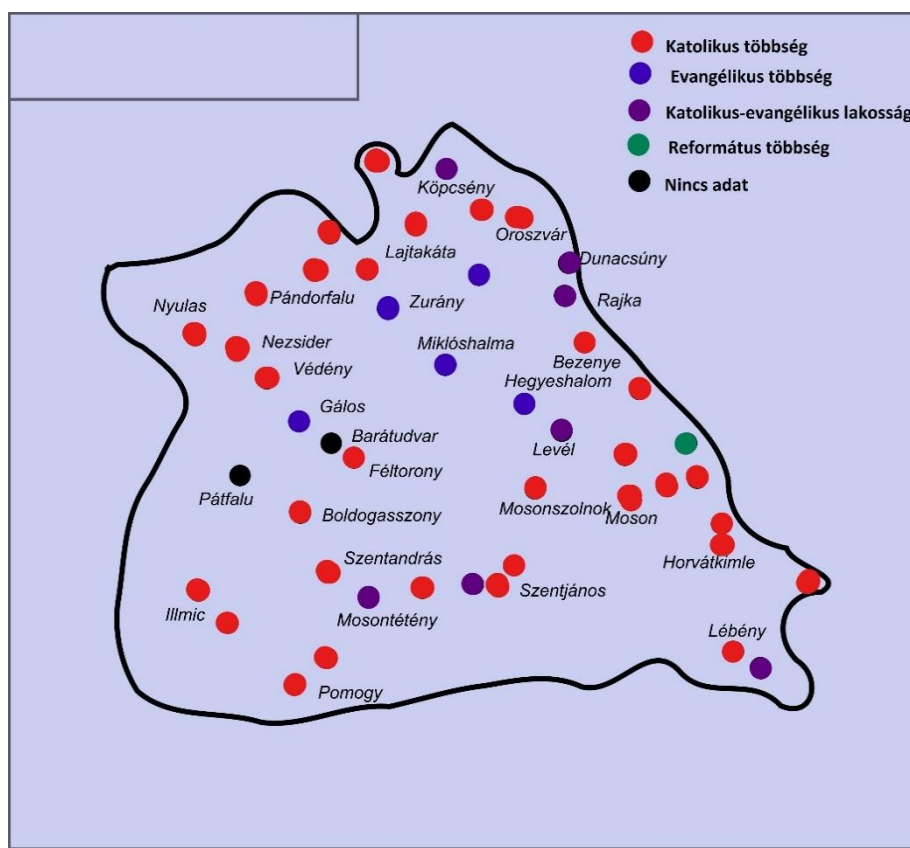
Ennek a folyamatnak, a katolikus expanziónak régióformáló hatását szemléltetik az alábbi térképek (1–2. térképek). Az első térképen láthatjuk a vármegye 1659-es állapotát. Jól látható, hogy az egyértelműen katolikus többségű falvak a vármegye északi határán találhatók. Egy felekezeti sokszínű vármegye képe rajzolódik ki. Területének jelentős részét egybefüggő, protestáns többségű felekezeti tömb foglalta el, mely Pomogytól egészen Oroszvárig húzódott.

Ezt a felekezeti tömböt zúzták szét a nagybirtokosok (Esterházy-, Habsburg-, és Zichy-család tagjai), az egyházmegye főpapjainak (Kollonich Lipótnak, Széchényi Györgynek és Széchényi Pálnak) és a vármegyei nemesség képviselőinek közreműködésével.

1. térkép: Moson vármegye felekezeti állapota 1659-ben⁷⁰

Ennek számos megnyilvánulási formája volt: az identitásformáló szakrális terek (a boldogasszonyi ferences kegytemplom újjáépítése, a falusi templomok) elvétele és a kultúra monopolizálása; a felekezeti uniformizációt kikényszerítő hatalmi eszközök és a társadalmi életet szabályozó jogi eszközök bevetése. Utóbbi egyszerre történt globális (1681. évi XXV. és XXVI. tv.; Explanatio Leopoldina) és lokális (1682. évi 56. Moson vármegyei közgyűlési határozat) szinteken, kettős szorításba vonva a megmaradt protestáns lakosságot. A földesurak részéről legfeljebb protestáns jobbágyaik megtűrése érzékelhető, igaz eltérő mértékben. Míg a Habsburgok kezén lévő óvári uradalom eltúrta a vármegye közepén egy tömbben élő lutheránus népeiséget, azzal egy időben Esterházy Pál rezerválist csikart ki a Fertő mellett élő jobbágyaitól.

2. térkép: Moson vármegye felekezeti állapota 1713-ban⁷¹

⁷⁰ Készítette a szerző 2021-ben. Mintaként Fazekas István 2014-ben megjelent kötetében található térképet használtam fel. Hiányzik a térképről: Arak, Feketeerdő (információhiány), Máriakálnok, Mosonszentmiklós, Mecsér, Németjáfalu, Lajtafalu, Mosonújfal, Pusztasomorja és Szentpéter.

Az így kikényszerített egységesítésre számos példát találunk a települések között. Máriakálnokon hol a lakosság 1659-ben még református magyarokból, evangélikus németekből és katolikus horvátokból állt, 1713-ban csak katolikus németeket találunk.⁷² Magyaróváron, ahol mindhárom felekezet alsófokú iskolát tartott fent, 1680-ban két katolikus iskolamestert találunk.⁷³ Nezsider és Lajtakáta települések esetén hasonló, felekezeti egységesülést tapasztalhatunk.⁷⁴ A vármegye protestáns felekezetű lakossága számára még az sem jelentett biztos megmaradást, amennyiben jelentős, félezres csoportot alkottak. A köpcsenyi protestáns közösség, noha 1713-ban még 600 főt számlált, 1828-ban már egy protestáns sem élt a településen. A helyi evangélikus lakosság helyét a betelepülő zsidóság foglalta el.⁷⁵

A vármegye történetében is jelentős fordulatot jelentett a katolikus expanzió, valamint az azzal párhuzamosan végbemenő társadalmi változások. Miben nyilvánult meg ez? Átalakult a birtokszerkezet, a kisbirtokok helyébe a nagybirtokok léptek (utóbbiak 48%-ról 68%-ra növelték arányukat birtokolt települések tekintetében). A földesúri beavatkozásnak köszönhetően a vármegyei protestáns lakosság kisebbségi helyzetbe került: míg 1659-ben 33 protestáns gyülekezetet alkottak a vármegyei evangélikus és református hívek, 1713-ra ez a szám 20-ra csökkent (lásd: 1. táblázat). Mindössze 15 településen volt a protestáns lakosság aránya 25% felette (lásd: 2. táblázat), többséget csak 7 településen alkottak.

Végső következtetésem tehát az, hogy a katolikus vallás expanzív előretörése és a protestáns vallás jogfosztott helyzetbe kényszerítése 1659 és 1713 között átformálták a vármegye társadalmi struktúráját, determinálta annak későbbi fejlődésének irányát és ezzel történetét is. Az katolikus expanziót tehát korszakhatárként definiálhatjuk: egy új társadalmi szerkezet és új struktúra jött létre, mely csak a 20. században bomlott fel.

A fentiek fényében úgy vélem, hogy a katolikus expanzió vármegyei kontextusban való komplex, a társadalom több szegmensére kiterjedő vizsgálata számos lehetőség rejt magában. A források feltárásával, majd az eredmények komparatív módszerekkel való

⁷¹ Készítette a szerző 2021-ben. Mintaként Fazekas István 2014-ben megjelent kötetében található térképet használtam fel. Hiányzik a térképről: Arak, Feketeerdő (információhiány), Máriakálnok, Mosonszentmiklós, Mecsér, Németjárfalu, Lajtafalu, Mosonújfalú, Pusztasomorja és Szentpéter.

⁷² Lásd: CV Moson 1659, 67–68., valamint CV Moson 1713, 10–11.

⁷³ Lásd: CV Moson 1659, 60–61., valamint CV Moson 1680, 19.

⁷⁴ Nezsiderrel kapcsolatban lásd: CV Moson 1659, 40–42., valamint CV Moson 1713, 55–57. Lajtakáta esetében lásd: CV Moson 1659, 20–22., valamint CV Moson 1713, 33–35.

⁷⁵ Lásd: CV Moson 1713, 28–30., valamint NAGY 1828, 202.

feldolgozásával pontosíthatjuk a katolikus expanzióról és konfesszionalizációról alkotott képet. Ugyanakkor hangsúlyoznom kell, hogy munkám jelenleg csak esettanulmány. A Moson vármegyei katolikus expanzió valódi kontextusait a további, vármegyékre, esetleg azokon túllépő keretekre (egyházmegye, uradalom, esetleg országrészek) koncentráló és támaszkodó kutatások, elemzések adhatják meg.